

I. Dönem Koalisyon Hükümetlerinin Dış Politikaları

Foreign Policies of the First Term Coalition Governments

Necmi ÇELİK¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun
· necmi.clk@hotmail.com · ORCID > 0009-0000-7443-6892

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 02 Ekim/October 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 20 Haziran/June 2025

Yıl/Year: 2025 | **Cilt – Volume:** 6 | **Sayı – Issue:** 1 | **Sayfa/Pages:** 1-20

Atıf/Cite as: Çelik, N. "I. Dönem Koalisyon Hükümetlerinin Dış Politikaları"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1), Haziran 2025: 1-20.

I. DÖNEM KOALİSYON HÜKÜMETLERİNİN DIŞ POLİTİKALARI

ÖZ

1961-1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri dönemi, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönem, Türkiye'nin iç ve dış politikası arasında karmaşık bir etkileşim sürecini yansıtmaktadır. Koalisyon hükümetleri, özellikle Kıbrıs Sorunu gibi kritik meselelerde belirleyici bir rol oynamış, adadaki etnik gerilimler ve saldırılar, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikalarını zorlaştırmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'ta kurulması, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında özel bağlar oluşturmuş, ancak bu durum iç karışıklıklara yol açmıştır. İlk koalisyon hükümeti, Kıbrıs konusunu programında ele alarak çözüm arayışlarına girmiştir. Hükümetin protokolünde, Kıbrıs'ın iç huzurunun sağlanması ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Kıbrıs'taki Türk ve Rum toplulukları arasındaki gerilimlerin azaltılması için diplomatik çabalar sarf edilmiştir. Ancak, bu çabalar iç ve dış baskılarla sınırlı kalmıştır. 1963'te Kıbrıs'ta yaşanan olaylar, Türkiye'nin müdahale etme gerekliliğini gündeme getirmiştir. Özellikle, ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un Türkiye'ye gönderdiği mektup, Türk dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması durumunda ABD'nin desteğini çekebileceği uyarısı, Türkiye'nin uluslararası konumunu sorgulamasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'de ABD ve NATO karşıtlığını artırmış, kamuoyunda büyük tepkilere yol açmıştır. Koalisyon hükümetleri, bu dönemde hem iç politikadaki istikrarsızlıkla hem de uluslararası baskılarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. 1964'te Türk-Sovyet ilişkilerinde bir normalleşme süreci başlamış, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs konusundaki tutumu Türkiye'de olumlu karşılanmıştır. Ancak, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ta bu durum tepkiyle karşılanmıştır. Sonuç olarak, 1961-1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri dönemi, Türkiye'nin dış politikasında önemli değişimlere ve iç siyasi dinamiklere zemin hazırlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu ve iç siyasi yapısını derinden etkilemiş, koalisyon hükümetlerinin varlığı, Türkiye'nin siyasi tarihinde yeni bir deneyim sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Koalisyon Hükümetleri, Dış Politika, Kıbrıs Sorunu, Krizler.

FOREIGN POLICIES OF THE FIRST TERM COALITION GOVERNMENTS

ABSTRACT

The period of coalition governments between 1961 and 1965 is an important turning point in Turkey's political history. This period reflects a complex process of interaction between Turkey's domestic and foreign policy. Coalition governments played a decisive role especially on critical issues such as the Cyprus Question, where ethnic tensions and attacks on the island complicated Turkey's policies towards Cyprus. The establishment of the Republic of Cyprus in 1960 created special ties between Turkey, Greece and the UK, but this led to internal turmoil. The first coalition government addressed the Cyprus issue in its program and sought a solution. In the protocol of the government, it was emphasized that the internal peace of Cyprus should be ensured and the relations between Turkey and Greece should be strengthened. In this context, diplomatic efforts were made to reduce tensions between the Turkish and Greek communities in Cyprus. However, these efforts were limited by internal and external pressures. The events in Cyprus in 1963 brought the necessity of Turkey's intervention to the agenda. In particular, the letter sent to Turkey by US President Lyndon B. Johnson was a turning point in Turkish foreign policy. The warning in the letter that the US would withdraw its support if Turkey intervened militarily in Cyprus caused Turkey to question its international position. This situation increased anti-Americanism and anti-NATO sentiment in Turkey and caused great reactions in the public opinion. Coalition governments had to cope with both domestic instability and international pressures during this period. In 1964, a normalization process began in Turkish-Soviet relations and the Soviet Union's stance on Cyprus was welcomed positively in Turkey. However, this was met with reactions in Greece and Southern Cyprus. In conclusion, the period of coalition governments between 1961 and 1965 paved the way for significant changes in Turkey's foreign policy and domestic political dynamics. This process profoundly affected Turkey's international position and domestic political structure, and the existence of coalition governments offered a new experience in Turkey's political history.

Keywords: Coalition Governments, Foreign Policy, Cyprus Problem, Crises.

GİRİŞ

27 Mayıs Askeri Darbesi, Türk Demokrasisinin bir süre duraklamasına sebep olmuştur. 27 Mayıs askeri darbesinin ardından Kurucu Meclis kurulmuş, Kurucu Meclis Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasasını hazırlamıştır. 1961 Anayasası 9 Temmuz 1961 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Yine bu dönemde Kurucu Meclis, siyasi faaliyetlere müsaade ederek Türk demokrasisinin tekrar canlanmasını sağlamıştır. 15 Ekim 1961 seçim tarihi olarak seçilmiş, siyasal partiler seçimle alakalı bu yönde çalışmalarına başlamışlardır. Böylelikle 15 Ekim 1961 tarihi itibarıyla Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi üç dönem koalisyon hükümeti görmüştür. İlk koalisyon hükümetleri dönemi 1961-1965 yılları arasına denk gelmektedir. İkinci koalisyon hükümetleri ise 1972-1980 tarihlerine, üçüncü koalisyon hükümetleri ise 1991-2002 tarihleri arasına denk gelmektedir.

İlk dönem koalisyon hükümetleri Türkiye Cumhuriyeti açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, daha önce hiç denenmemiş bir şeyi denemek üzeredir. Koalisyonların varlığı çeşitli Avrupa ülkelerinde bilinmekteydi, lakin daha genç olan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu denli bir duruma daha önce rastlanılmamıştır. Bundan dolayı koalisyonlar, çeşitli anlaşmalarla, karşılıklı çıkar ilişkilerinde kurulmuş, bu çıkarlara uymayan durumlar söz konusu olduğunda da bozulmuştur. İlk dönem koalisyon hükümetlerinde dört yılda dört farklı koalisyon denenmiştir. Bu koalisyonlar sırasıyla şunlardır: CHP-AP (20 Kasım 1961-31 Mayıs 1962), CHP-YTP-CKMP (25 Haziran 1962-25 Aralık 1963), CHP – Bağımsızlar (30 Aralık 1963-13 Şubat 1965), AP-YTP-CKMP-MP (27 Şubat 1965-27 Ekim 1965)

Bu makale, 1961-1965 koalisyon hükümetlerinin dış politika yaklaşımlarını genel hatlarıyla ele almakta olup, konulara derinlemesine analizlerden ziyade özetleyici bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Ele alınan olaylar kronolojik bir çerçevede sunulmakta, ancak ilgili gelişmelerin uluslararası ilişkiler kuramları bağlamında değerlendirilmesine ve ayrıntılı diplomatik süreç analizlerine yer verilmemektedir. Bu yönüyle çalışma, literatüre temel bir çerçeve sunmakla birlikte, ileri düzey çözümlemelere ihtiyaç duyan araştırmalar için ön bilgiler sağlayan giriş niteliğindedir. Türk siyasal yaşamında ilk kez deneyimlenen koalisyon hükümetlerinin dış politika üretimindeki etkisi, özellikle Kıbrıs Sorunu bağlamında ana hatlarıyla analiz edilmiştir. Çalışma, koalisyon hükümetlerinin çok başlı yapılarının dış politikadaki tutarlılık ve etkinlik üzerindeki yansımalarını Johnson Mektubu, Akritas Planı, Türk-Sovyet yakınlaşması ve Ankara Antlaşması gibi kritik gelişmeler ışığında değerlendirmiştir. Bu yönüyle makale, daha önce genellikle hükümet içi istikrarsızlık bağlamında ele alınan ilk dönem koalisyonlarını, dış politika üretim süreçlerindeki rolü ve dönemin uluslararası krizlerine verdikleri tepkiler çerçevesinde özgün bir perspektifle irdeleyerek, Türk dış politikası literatürüne hem dönemsel hem de yapısal bir katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Bu dönemde kurulmuş olan koalisyon hükümetlerinin ortak özelliği, NATO ve CENTO ve BM'ye bağlılık vurgusu, SSCB ile iyi ilişkiler kurma girişimleri ve Kıbrıs sorunudur.^[1] Hükümet programlarından hepsinde bu kurumlara olan bağlılıktan ve Ortak Pazar'a girme çabasından bahsetmiştir.^[2] 1960 ve 1965 yılları arasındaki dış politikada Türkiye bazı önemli olaylar yaşamıştır. Kıbrıs Sorunu, Johnson Mektubu, Küba Krizi, Ankara Antlaşması ve SSCB ile yaşanan yumuşama belirtileri, bu dönemin belli başlı olayları arasındadır.

1. KIBRIS SORUNUNA KOALİSYON HÜKÜMETLERİNİN YAKLAŞIMI

1.1. 27 Mayıs Sonrası Kıbrıs Sorunun Gelişimi

I. Koalisyon Hükümetinin programında Kıbrıs konusuna değinilmiştir. Kıbrıs ile ilgili koalisyon hükümetinin protokol metninde şu ifadelere yer verilmiştir:^[3]

^[1] Merve Demiriz, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 63.

^[2] VIII. İnönü Hükümeti programında özetle şu şekilde bahsedilmiştir: "...Hükümetimiz, Milletlerarası alanda aynı esaslar dairesinde ve faal bir şekilde çalışmaya devam edecektir. Bu çalışmalarımızda NATO ve CEN-TO ittifaklarının hususi ve önemli bir yeri vardır."

İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, TBMM Basımevi, Ankara 2015, ss. 14-15.

IX. İnönü Hükümeti programında özetle şu şekilde bahsedilmiştir: "Dünya barışının muhafazasında ve hür milletler camiasının müdafaasında makûs ihtimallere meydan bırakmayacak en kuvvetli teminatı teşkil eden NATO ittifakının bu kudretini daha da artırmakta olduğunu müşahade etmekten büyük bir memnunluk duymaktayız. Türkiye, Birleşmiş Milletler Yasasına uygun olarak kurulmuş savunma teşekkülleri ve üyelerinin refah yolunda gelişmesi amacını güden iktisadi milletlerarası kurullar çerçevesinde Batı ile ideal ve kader ortağıdır."

Neziroğlu ve Yılmaz, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, ss. 178-182.

X. İnönü Hükümeti programında özetle şu şekilde bahsedilmiştir: "Türkiye'nin Batı Camiası ile ve bu arada Avrupa Konseyi ile iş birliğinin her sahada kuvvetlendirilmesi dış politikamızın temel hedeflerinden biridir. 12 Eylül 1963 de Ankara'da Ortak Pazarla Türkiye arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması bu bakımdan pek önemli bir gelişme olarak kaydetmek isterim. Bu anlaşma, memleketimizi batı alemi ile kader birliğine götürecek olan tarihi bir belge mahiyetindedir."

Gökhan Yılmaz, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programında Dış Politika (1920-1980)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2006, ss. 72-73.

Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti programında özetle şu şekilde bahsedilmiştir: "Avrupa Ekonomik Camiası ile Türkiye arasında akdedilmiş olan Ortaklık Anlaşmasının bütün icaplarını yerine getirmeye hususi bir ehemmiyet atfedeceğiz. SSCB ile iyi komşuluk münasebetlerim idame ettirmeyi büyük bir samimiyetle arzu ediyoruz. SSCB ile münasebetlerimizde müspet bir inkişaf husule gelmiş olmasını memnurlukla karşılıyoruz. Türk-Sovyet münasebetlerinin daima iyi şartlar altında cereyan etmesini temin, dış politikamızda ehemmiyet atfedeceğimiz bir husus olacaktır."

Yılmaz, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programında Dış Politika (1920-1980)*, s. 74.

^[3] Neziroğlu ve Yılmaz, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, s. 113.

“Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki özel bağlar hususunda Hükümetin programına akseden kanaatlerin fazla bir iyimserlik taşıdığını, Anayurdun coğrafi bir temadisi olan Ada’da, cemaatler arasında huzursuzluğa doğru giden bazı hareketlerin saklanmaması gerektiğini kaydetmek isteriz. Komşumuz ve müttefikimiz Yunanistan’la aramızda artık bir anlaşmazlık değil, bilâkis kuvvetli bir ahenk plâtformu olmasını dilediğimiz Kıbrıs’taki olayların Hükümetimizce daha yakından takip olunarak umumi eskârımızın aydınlatılmasını zaruri saymaktayız.”

Metinden anlaşıldığı üzere bu dönemde Kıbrıs politikası, hükümetin yürüttüğü etkin politikalarından birisi olmuştur.

1960’ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, bu bakımdan önem göstermektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulmasında İngiltere’nin özel rolü vardır. İngiltere Hükümeti 1958’de Kıbrıs Cumhuriyeti anayasasını oluşturmak için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Anayasaya göre Bakanlar Kurulunun 6 üyesi Rumlardan, 4 üyesi Türklerden oluşacak, Dışişleri, İçişleri ve Savunma Bakanlıkları ise İngiliz Valiliğinin idaresi altında bulunacaktır. Bu durumu Rum tarafı kabul etmemiş, 1960’ta yeni anayasa için masaya oturmuşlardır. Makarios’un isteği ise kabinede 7 Rum bakan ve 3 Türk bakan olacak şeklinde yeni anayasa metninin düzenlenmesiydi. Bununla beraber Başbakanlık makamını Kıbrıslı Rum’a, Başbakan Yardımcılığı makamını ise Kıbrıslı Türk’e vermektedir. Bu anayasa kabul edilmiş ve 16 Ağustos 1960’ta yürürlüğe girerek Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.^[4] Makarios, Kıbrıs Cumhuriyeti’ni ENOSİŞ’e giden yolda bir kilometre taşı olarak görmekteydi. Kıbrıs içi politikalarını bu yönde yürütmüştür.

Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ömrü ise kısa sürmüş, teoride uygun olan pratikte sonuç vermemiştir. 21 Aralık 1963 tarihine kadar varlığını koruyabilen Kıbrıs Cumhuriyeti’nde belli başlı problemler ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra vergilerin toplanması, silahlı kuvvetlerin oluşturulması, kamu hizmetlerine katılım oranının saptanması ve ayrı belediyelerin sınırlarının belirlenmesi gibi konularda ilk anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.^[5] Bu anlaşmazlıklar, çok geçmeden silahlı çatışmaya dönüşmüştür.

^[4] Tekin Önal ve Abdullah Özdağ, “İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Antalya, 2017, s. 647.

^[5] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 270

1.2. İlk Saldırıları ve Anayasa Problemi

25 Mart 1962'de Lefkoşa'da Rumlar tarafından cami ve türbelere bombalı saldırılar düzenlenmiştir. Bu saldırı ilk ciddi saldırı olarak tarihe geçmiştir. Militan Rumlar, Ömeriye ve Bayraktar Camileri bomba ile patlatmışlardır.^[6] Saldırıları, Türkiye tarafından şiddetle kınanmıştır. İnönü Hükümeti, yayınladığı bildiride “daha vahim sonuçlara yol açmadan olayın faillerinin en kısa zamanda yakalanarak cezalandırmasını” istemiştir. Fakat daha failler bulunamadan iki Türk gazetecinin öldürülmesi ve Kıbrıs Türk Cemaat Meclis Başkanı Rauf Denктаş'ın bürosunun bombalanması, tansiyonu yeniden yükseltmiştir. Cumhurbaşkanı Makarios ise “Hellenizmin düşmanı olan Türklerin Adadan kovulmasına dek EOKA kahramanlarının vazifesinin süreceğini” söyleyerek tarafsızlık ilkesini açıkça çiğnemiştir.^[7]

İlk Koalisyon Hükümeti sona ermiş, İnönü liderliğindeki II. Koalisyon Hükümeti göreve başlamıştır. IV. İnönü Hükümetinin Koalisyon Protokolünde Kıbrıs ile ilgili şunlardan bahsedilmiştir:^[8]

“Kendisi ile özel bağlarımız malûm olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde, devamlı huzurun gerek Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iç gelişmesi gerek kendisi ile özel bağları olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile münasebetleri bakımından önemi açıktır. Biz, Kıbrıs'ın, bir bütün teşkil eden mevcut antlaşmalar dairesinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını ve bölgemizin barış istikrarına yararlı olmasını samimiyetle temenni etmekteyiz.”

II. Koalisyon Hükümeti döneminde Makarios anayasada değişiklik önermiştir. Bu durum ise iki taraf arasında gerilime neden olmuştur. Önermeden önce hem Yunanistan'ı hem de Türkiye'yi ziyaret eden Makarios, nabız yoklaması yapmış fakat Türk tarafından beklenen sonucu alamamıştır. Böylelikle 13 Maddelik bir memorandumu hem Türk kesimine hem de diğer taraflara göndermiş, bundan dolayı gerilim daha da tırmanmıştır. Makarios, Anayasa'da Cumhurbaşkanı'nın veto hakkının kaldırılması, Polis ve Jandarma Teşkilatlarının birleşimi, Amme Hizmeti Komisyonlarında yedi Rum üye ve üç Türk üye olması ve Rumların ve Türklerin ayrı ayrı kurduğu belediyelerin birleştirilmesi gibi değişiklikler istemiştir.^[9] Bu istekler, Türk tarafınca reddedilmiştir. Başbakan İnönü, bu durumu kamuoyuna şu şekilde açıklamıştır:^[10]

^[6] Cumhuriyet, 26 Mart 1962, s. 1.

^[7] Ahmet Gülen, “İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 50, 2012, s. 395.

^[8] Neziroğlu ve Yılmaz, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1, s. 180

^[9] Gülen, “İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, s. 396.

^[10] Önal ve Özdağ, “İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, s. 647.

“Kıbrıs Cumhurbaşkanı’nın muhtırası Zürich ve Londra antlaşmalarının Kıbrıs Anayasası’nın tadilini teklif etmektedir. Kıbrıs’taki Türklerin hayati hak ve menfaatlerinin teminatını ihtiva eden bu vesikalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin kabulüne imkân olmadığından reddine karar verilmiştir.”

Bu değişikliklerin reddedilmesinin sebebi açıkça ortadadır. Makarios’un amacı ENOSİS’i kurmaktır. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü bu durumun farkındaydı ve bu durumu önlemek için gerekli çalışmalara başlamıştır. Makarios, bu önergeyi tüm garantör devletlere göndermiş, Türkiye’nin ret cevabını pek önemsememiştir. Üstüne gerilim artmış ve çatışmalar ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Johnson’a gönderdiği mektupta Kıbrıs Türklerinin imha edilmesini amaçlayan Rum saldırılarının durdurulması için ABD’nin devreye girmesini istemiştir. Johnson verdiği cevapta, Kıbrıs’ta meydana gelen trajik durum karşısında endişe duyduğunu belirtmekle yetinmiştir.^[11]

1.3. Akritas Planı’nın Uygulamaya Konulması

Türkiye beklediği desteği bulamayınca Rumlar, Türklerin Kıbrıs’tan atılmasını ve yok edilmesini öngören “Akritas Planı”nı^[12] uygulamaya koymuşlardır. Böylelikle 21 Aralık 1963’te tarihe “Kanlı Noel” olarak geçen katliama başlamışlardır.^[13]

Olaylar, ilk olarak bir Türk mahallesinde Rum güçlerinin bir Türk kadınının üzerini yasadışı bir şekilde aramaya çalışmalarından kaynaklı başlamıştır. Bu durum Türklerin tepkisine yol açmıştır. Türkler durumu protesto ederken Rum güçleri de Türk protestocuların üzerine ateş açmışlardır. Hayatını kaybeden pek çok Türk vatandaşı olmuştur. Lakin asıl olaylar, 120 Türk’ün yaşadığı Ayvasıl Köyünü Rum güçlerinin basmasıyla meydana gelmiştir. Baskında öldürülen Türkler, toplu mezarlara gömülmüşler ve 21 Türk’ün cesedine ulaşılmıştır.^[14] Yine bu tarihlerde Türklerin bulunduğu bir otobüse Rum polisleri ateş açmış, 3 Türk hayatını kaybetmiştir. Sadece bu olaylarla da yetinmeyen Rumlar, Atatürk’ün heykeline ateş açmışlardır.^[15]

[11] Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, ss. 263-264

[12] Kıbrıs’taki Türklerin askeri hareketle püskürtülmesi ve yok edilmesi sonrası Kıbrıs Adasının Yunanistan’a siyasi açıdan bağlanmasına dayanan plan, ENOSİS’in askeri planı.

[13] Nedim Yalansız, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961-1980)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2002, s. 129.

[14] Vehbi Zeki Serter, *Kıbrıs’ta Rum-Yunan Saldırıları ve Soykırım*, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008, s. 213; Gülen, “İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, s. 397.

[15] Önal ve Özdağ, “İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, s. 648.

Çatışmalar 31 Aralık tarihine kadar tüm adada iki toplumun birlikte bulunduğu her bölgeye değişik boyutlarda yayıldı. Kıbrıs Rum güçleri, Türklere ait tüm köy ve mahalleleri izole edip, dışardan yardım almalarını önlediler. Buna karşılık, 1960 Antlaşmaları uyarınca adada bulunan Türk askeri güçleri de Lefkoşa-Gönyeli hattını denetim altına alarak, Kıbrıslı Rumların bu bölgeye girişini engellediler. Böylece, Kıbrıs'ta fiilen iki ayrı yönetimin kurulmasının başlangıcı olarak Lefkoşa'yı iki bölgeye ayıran "Yeşil Hat" ortaya çıkmış oldu.^[16]

Bu olayların üstüne Başbakan İnönü'nün önderliğinde toplanan diplomatlar ve komutanlar değerlendirme toplantısı yapmıştır. Toplantıdan çıkan karar ise, jet filolarının Kıbrıs üstünde ihtar uçuşu yapması ve çatışmaların durmaması halinde adanın bombalanması emri olmuştur. Bu kararın çıkmasının en önemli sebebi ise, 24 Aralık 1963'te Tabip Binbaşı Nihat İlhan'ın evinde üç çocuğu ve eşiyle banyo küvetinde acımasızca katledilmesidir. Bu olay, bardağı taşıran son damla olmuştur.^[17]

26 Aralık 1963 itibariyle Türk jet uçakları Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşuna başlamıştır. Kıbrıs Türk Cemaati Başkanı Rauf Denктаş, bu olaylar üstüne şu açıklamalarda bulunmuştur:^[18]

"Rum polis ve çetecileri mesul Rum liderlerinin direktifleri altında masum Türk halkını, çocuk, kadın, yaşlı dinlemeksizin imha etmek için amansız bir mücadeleye atılmışlardır.

... Aynı devletlin Türk polislerinin elinden silahları alınırken Rum polislere EOKA'nın silah ambarlarına ağır makineli tüfekler ve hudutsuz cephane verilerek Türklerin üzerine saldırtmışlardır.

... Türk evlerindeki ve resmi Türk makamlarının telefonları kesilmiş, Türklerle yabancı haber ajanslarının ve yetkili makamların irtibatı kırılmıştır. Vazifeleri asayişin temin olan Rum polisleri, Türk polislerini tamamen tecrit ve imha için planlı bir şekilde harekete geçmiştir.

... Makarios Hükümetine ve İçişleri Bakanlığına Türk Cemaatinin zerre kadar itimadı yoktur. Bugün verdiği sözü bir ertesi gün inkar eden bu idarenin bize yarın için vereceği sözlere asla itimad edemeyiz. Türk Cemaati geçirmiş olduğu bu imtihanın acı dersini unutmayacaktır. Bu dersin tecrübesi ise bize istikbal için tutumumuz hakkında iyi bir rehber olacaktır. Kahraman mücahitlerimizi, yılmaz yaralıları, aziz şehitlerimizi hürmetle, sevgiyle anarız."

^[16] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, s. 723.

^[17] Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", s. 398.

^[18] *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1963, s. 1-7.

Bu gelişmelerden dolayı Makarios ve hükümeti, Kıbrıs'ta asayışı Türk, Yunan ve İngiliz kuvvetlerinin birlikte sağlamasını kabul ettiğini açıklamıştır. Böylece Türk alayı, adada koruma görevine başlamıştır.^[19]

1.4. Krizi Fırsata Çevirme: Türk-Sovyet Yumuşaması

Amerika'nın bu hadiseler üzerine sessiz kalması, Sovyetler Birliği'nin işine yaramıştır. İlk olarak 27 Mayıs'tan sonra Türkiye'ye ekonomik yardım teklifinde bulunan Sovyetlerle ilişkiler, o dönemde NATO'ya olan tam sadakat sebebiyle karşılıksız kalmıştır. Kıbrıs sorunlarında yıpranan Türkiye, bu dönemde rotasını Sovyetler Birliği'ne çevirmiştir. 1963 yılında bir Türk delegasyonu Moskova'ya giderek Başkan Kruşçev ile görüşmüştür. Bu görüşme sonucunda Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostane ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu ve Stalin döneminde yürütülen Türkiye politikasının değişmesi gerektiğini ifade etmiştir.^[20] Böylelikle 1960-1964 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri de bir normalleşme dönemine girmiştir. Bu ilişkiler, 1965 itibarıyla daha da gelişerek iyileşmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko, 21 Ocak'ta İzvestia gazetesine verdiği bir demeçte Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduğunu, Kıbrıs için federasyon şeklinin bir çözüm yolu olabileceğini söylemiştir. Türk tezine paralel olan bu görüş Türkiye'de olumlu karşılanırken, Yunanistan ve Güney Kıbrıs'ta tepkiye yol açmıştır.^[21]

Bu dönem, Suat Hayri Ürgüplü'nün Koalisyon Hükümeti dönemine denk gelmektedir. Bu çerçevede Johnson Mektubunun Türk dış politikası üzerinde önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin, Soğuk Savaş döneminde ilk kez ABD'den başka ülkelerle ilişki kurmanın önemini anladığı söylenebilir. Suat Hayri Ürgüplü, Mecliste yaptığı konuşmada Sovyetlerle ilişkiler hakkında şunlardan bahsetmiştir:^[22]

“Sovyetler Birliği, bize karşı gösterecekleri iyi niyetli tutum ve bilhassa millî vasfı iktisap etmiş meselelerimiz karşısında anlayışlı davranışla Türk ve Sovyet münasebetlerinin devamlı gelişmesine büyük ölçüde hizmet edecektir. Hükümet, Sovyetler Birliği ile iyi münasebetler tesisine daima arzudur. Bu alanda elde edilecek başarı her şeyden evvel Sovyetlerin davranışına tabi olacaktır. Memleketimizin içişlerine yabancı memleketlerin hiçbir şekilde tesiri olmamasına göstereceğimiz titizlik büyüktür.”

^[19] Cumhuriyet, 27 Aralık 1963, s. 1.

^[20] Fehim Kuruoğlu, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler (1960-1965)”, *Karadeniz Araştırmaları*, 14 (54), 2017, s. 201.

^[21] Kaan Gaytancıoğlu, “Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965-20 Kasım 1965)”, *Elekttronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, 2013, s. 70.

^[22] Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2 Mart 1965, Cilt 37, 67. Birleşim, s. 96.

ABD'nin bu olaylar karşısında sessizliğini devam ettirmesi üzerine Türk Hükümeti, Garanti Antlaşması^[23] gereğince Yunanistan ve İngiltere'nin çatışmaları durdurmak üzere harekete geçmelerini istemiş, aksi takdirde tek taraflı olarak müdahale edeceği uyarısında bulunmuştur. Bu durumda İngiltere, tarafları Londra'da yapılacak olan bir konferansa davet etmiştir.^[24]

1.5. Londra Konferansı

Londra Konferansı, 15 Ocak 1964'te toplanmıştır. Toplantı, İngilizlerin çabasıyla gerçekleşmiştir. İngiltere Common Wealth Bakanı Sandys'in başkanlığını yaptığı toplantıya İngiltere, Yunanistan, Kıbrıs Rum ve Türk toplum liderleri katılmıştır.^[25] Kıbrıs Türk tarafını Rauf Denктаş, Türkiye tarafını Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin temsil etmiştir.^[26]

Türk tarafının çözüm önerisini Denктаş dile getirmiştir. Daha sonra Türk tarafının resmi tezi haline gelecek olan çözüm önerisi Denктаş tarafından şu şekilde açıklanmıştır; 1960 çözümü Kıbrıslı Türklerin güvenliğini sağlayamamıştır ve fiili güvencelere gereksinim duyulmaktadır. Bu çerçeve içinde de tek çözüm, coğrafi olarak ayrılmış ve zorunlu nüfus mübadelesini gerçekleştirmiş iki toplumlu federal bir devletin kurulmasıdır.^[27] Kıbrıslı Rumların görüşlerini açıklayan Klerides ise, çoğunluğun çıkarlarına uygun, teknik olarak uygulanması daha kolay, yeni bir anayasanın hazırlanmasını ve yürürlüğe konmasını istemiştir.^[28] İngiltere tarafından ise on bin kişilik bir NATO kuvvetinin Kıbrıs'a gönderilmesini ve adada huzurun, güvenliğin tesisini sağlaması konusunda bir plan önerilmiştir. Bu plan Türk tarafında kabul edilse de Makarios reddetmiştir. Çözümün NATO çerçevesinden değil, BM çerçevesinden olması gerektiğini savunuyordu.^[29]

Böylelikle BM Güvenlik Konseyi, bu konuyu gündemine taşımıştır. Konsey, 4 Mart 1964 tarihinde 186 sayılı kararı almıştır. Kararın dördüncü maddesinde ada-

[23] Garanti Antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma, Kıbrıs sorununa getirilen çözümün en önemli unsurudur ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddelerinin uluslararası niteliğini teyit etmiştir. Antlaşmanın temel amacı, Kıbrıs'ın herhangi bir devletle birleşmesini engellemektir.

Müge Vatansever, "Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/ Özel Sayı, 2010, s. 1505.

[24] Fahri Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s. 786

[25] Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", s. 400.

[26] Soyalp Tamçelik, "İsmet İnönü'nün Koalisyon Hükümetleri Döneminde Kıbrıs Meselesi ve Takip Edilen Uluslararası Politika (1961-1965)", *Ulusal Kahraman, Devlet Adamı: İsmet İnönü Sempozyumu - 25 Ekim 2018 Bildiri Kitabı*, Editör: Prof. Dr. Engin Berber, Konak Belediyesi, İzmir 2019, s. 167.

[27] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, s. 724.

[28] Mert Dikici, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 36.

[29] Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, s. 787.

da, Kıbrıs Devleti'nin onayı ile BM barış gücünün kurulması, yedinci maddesinde ise Genel Sekreter'in bir arabulucu seçmesi tavsiye edilmiştir.^[30] Güvenlik Konseyi kararı ile oluşturulan BM Barış Gücü, çatışmaları durdurmada etkisiz kalmıştır. Özellikle Makarios'un Türkiye ve Yunanistan'ın da taraf olduğu ittifak anlaşmasını feshettiğini açıklamasıyla çatışmalar şiddetlenmiştir.

Bunun üzerine Türkiye ABD ve İngiltere'ye birer nota göndererek, her an adaya çıkartma yapabileceğini hatırlattı. 16 Mart 1964'te de TBMM hükümete gerektiğinde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma yetkisi verdi.^[31] Türk hükümeti artan gerilim ve çatışma ortamının karşısında büyük ülkelerin sessiz kalmasına tepki göstermiştir. Bundan dolayı 2 Haziran'da adaya müdahale kararını almış ve 4 Haziran'da bu kararını ABD'ye iletmıştır. Başkan Johnson'ın 5 Haziran 1964'te ABD Türkiye Büyükelçisi Hare aracılığıyla İnönü'ye ilettiği cevap niteliği taşıyan mektup, Türkiye-Amerikan ilişkilerinde ve Türk Dış Politikasında bir dönüm noktası sayılmış, günümüzde dahi tartışmaları süregelmiştir.

2. JOHNSON MEKTUBU

Bilindiği üzere Kıbrıs'a yapılan askeri müdahale, Ecevit hükümeti dönemine denk gelmektedir. Kıbrıs'a yapılan müdahalenin bu denli gecikmesinin en temel sebebi ise, 5 Haziran 1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'dan Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'ye gelen mektuptur. Bu mektup, Türk Dış Politikasının en önemli krizlerinden olmakla beraber CHP-Bağımsızlar Koalisyonunun liderine gelmiştir.^[32] Çünkü bu gelen mektup, ülke çapında geniş yankılar uyandırmıştır.

Johnson Mektubunun etkisini, Türk Dış Politikası özelinde anlayabilmek için metni tam haliyle okunması gereklidir.^[33] Bu mektup, Türkiye'ye geldiği ilk andan beri gizli tutulmuştur. Mektup ilk olarak Hürriyet gazetesinde yayınlanmıştır. İçerdiği sert ifadelerle ülkede büyük tepkiye sebep olmuştur. Öyle ki bu dönemde ABD ve NATO karşıtlığı had safhaya çıkmıştır. Özellikle Altıncı Filo'ya karşı yapılan eylemlerin temelinde Johnson Mektubu yatmaktadır.^[34] Ayrıca olası bir Sovyet saldırısı durumunda ABD ve NATO müttefiklerinin Türkiye'yi yalnız bırakabileceği açıkça ima edilmiştir.

[30] Faruk Sönmezoğlu, *ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)*, İstanbul: Der Yayınları, 1995, s. 12.; Dikici, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, s. 36.

[31] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, s. 725.

[32] Fuat Aksu, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", *Uluslararası İlişkiler*, 13 (59), 2018, s. 81.

[33] Mektubun tamamını okumak için lütfen bakınız: "Johnson'un Mektubu", *Hürriyet Gazetesi*, 13 Haziran 1964, s. 1.; Tamçelik, "İsmet İnönü'nün Koalisyon Hükümetleri Döneminde Kıbrıs Meselesi ve Takip Edilen Uluslararası Politika (1961-1965)", s. 46.

[34] Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", s. 411.

Mektupta özetle, Türkiye'nin Kıbrıs'a herhangi bir askeri müdahalede bulunmaması, eğer bulunursa ABD'nin silahlarını ve mallarını kullanılmasına hiçbir şekilde izin verilmeyeceği ve Kıbrıs yüzünden Sovyetlerle Türkiye'nin arasında bir problem yaşanır mı ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakacağı ifade edilmiştir.

2.1. İnönü'nün Cevabı ve Washington Ziyareti

13 Haziran 1964'te, Johnson Mektubuna karşın İnönü'de mektup yollamıştır. Johnson Mektubundan daha uzun ve kapsamlı mektupta askeri harekattan vazgeçildiği vurgulanmıştır. Mektupta özetle şu konular ifade edilmiştir:^[35]

1. Türkiye, en büyük müttefiki Amerika'dan böyle bir mektup aldığı için düş kırıklığına uğramıştır. Bu mektup ile hayati önem taşıyan Kıbrıs Sorununda Amerika ve Türkiye arasında derin görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıkmıştır.
2. Türkiye'nin Kıbrıs'a son müdahale girişiminden önce ABD'ye danışmadığı iddiası doğru değildir. Türkiye her müdahale girişiminde olduğu gibi bu kez de Amerika'ya bilgi vermiştir. Ancak her defasında Amerikalıların girişimleri sonuçsuz kalmıştır.
3. Kıbrıs'ta Türklere karşı uygulanan zulme Yunanlıların tavrına karşı ABD bir şey yapmadı. Eğer baskı uygulanacaksa onlara karşı uygulanmalıydı. Amerika, Kıbrıs Sorununda hangi tarafın haklı olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Bu da Türkiye'ye büyük sıkıntı yaşatmıştır.
4. Türkiye'nin kriz sırasında diğer garantör devletlerle istişare etmediği iddiası gerçek dışıdır. Türkiye, 21 Aralık 1963 tarihinden beri hem İngiltere hem de Yunanistan ile sorun hakkında temas kurmuş ve ortak müdahale önermiştir. Ancak bu girişimlerden sonuç alamamış, Yunanlılar ise Kıbrıslı Rumların kanunsuz ve insanlık dışı hareketlerini açıkça desteklemişlerdir.
5. Mektup Türkiye ve ABD arasındaki ittifakın niteliği konusunda bazı sorulara yol açmıştır.
6. Mesaj, NATO konusunda da bazı sorulara yol açmıştır. Eğer NATO, mektuptaki gibi işleyecekse "tedaviye muhtaç" demektir.
7. NATO müttefikleri kendi arasında uluslararası antlaşmalara, kendi ortak anlaşma ve taahhütlerine eşit şekilde riayet etmesi ortaklığın hayati bir gerekliliğidir. Türkiye, Kıbrıs konusunda Yunanistan'ı ortak hareket etmeye çağırmasına ve Yunanlıların sorumluluklarına rağmen Türkiye'ye hücum ederlerse bunun sorumluluğu Türkiye'ye ait olmayacaktır.

^[35] Gülen, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", s. 412-413.

8. Türkiye, ittifakın bir üyesi olarak sorumluluğunun bilincindedir. Türk yöneticilerinin Kıbrıs meselesinin mevcut antlaşmalara ait hükümlerin kabulü ile hal yoluna ulaşmasından başka bir amacı bulunmamaktadır. Eğer Amerikan liderleri Amerikan milletin karakterindeki adalet duygusu ile yüksek otoritelerini kullanırlar ve bu yoldaki çabaları desteklerlerse bir çözüme ulaşmak mümkün olabilir.
9. Başbakan İsmet İnönü, ABD'ye gelerek Kıbrıs meselesini Başkan Johnson ile görüşmekten memnun olacağını da bildirmiştir.

Sonuç olarak Başbakan İnönü, 21 Haziran'da Washington'a giderek Başkan Johnson'u ziyaret etmiştir. Fakat Yunan Başbakan Papandreu Washington'a gitmeyecek Kıbrıs Meselesini bir Türk-Yunan meselesi haline getirmek istememiş, bundan dolayı Johnson'un yaptığı daveti reddetmiştir. Johnson'un davetini kabul ederek Washington'a giden İnönü'nün amacı, güçlük çıkartan taraf olmadığını göstermektir. Bu durumun aksine Papandreu'nun gelmemesi ise İnönü'yü haklı çıkarmıştır. Papandreu ve Johnson, daha sonra ikili görüşme gerçekleştirmiştir.

İnönü'nün bir diğer amacı ise 1959 Antlaşmalarının (Zürih ve Londra) geçerli olduğunu savunmaktır. İnönü ve Johnson'un yaptığı ikili görüşme neticesinde Amerika tarafından Türk tarafının tezi desteklenerek 1959 Antlaşmalarından vazgeçilmeyeceği, Johnson'un açıklamalarında yer verilmiştir. İnönü ise 1959 Antlaşmalarının geçerliliğini Johnson'a kabul ettirerek Türkiye'ye geri dönmüş, diplomatik zaferlerine bir yenisini daha eklemeyi başarmıştır.

2.2. Acheson Planı

Washington görüşmeleri neticesinde Kıbrıs meselesinin bir çözüme kavuşmasını sağlamak için ABD eski Dışişleri Bakanı Dean Acheson, aracı olarak tayin edilmiştir. 10 Temmuz 1964'te Cenevre'de arabuluculuk faaliyetlerine başlayan Acheson, 1 Eylül'e kadar görevini yürütmüştür. Acheson, çözüme yönelik planını 14 Temmuz'da iki tarafa da sunmuştur. Cenevre'de yapılan konferansa Türk tarafı adına Nihat Erim katılmıştır.

Plan Türkiye tarafından kabul edilmiş, Yunanistan ise bazı değişiklikler talep etmiştir. Buna karşın Rum kesimi lideri Makarios planı resmen reddetmiştir. Görüşmeler devam ederken Kıbrıs'ta çatışmaların artması ve Erenköy'e saldıran Rum kuvvetlerine karşı 8-9 Ağustos'ta Türkiye'nin düzenlediği hava harekâtı nedeniyle görüşmeler tıkanmıştır. 15 Ağustos'ta yeniden başlayan görüşmeler ardından 20 Ağustos'ta "İkinci Acheson Planı" ortaya çıkmıştır. Planda daha önce egemenlik hakkı Türkiye'ye bırakılmış olan Karpas bölgesinde, Türkiye'ye elli yıl süre ile bir askeri üst bulundurma hakkı verilmiştir. Ancak Türkiye planda yapılan

bu değişikliği, Enosis'e yol açacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir. Cenevre görüşmelerinde Acheson tarafından ortaya atıldığı belirtilen '*kiralık üs karşılığı Enosis*' formülü kamuoyu ve hükümet tarafından tepkiyle karşılanmıştır.^[36]

Türkiye'nin görüşme zemini olarak kabul ettiği ilk plan, Makarios'un karşı çıkması üzerine, Yunanistan tarafından da reddedilmişti. Bunun üzerine ikinci plan hazırlanmıştı. Fakat ikinci plan Yunanistan lehine Enosis'e yol açacağı gerekçesiyle Türkiye tarafından reddedilmiş, Yunanistan ise Acheson'ın ikinci planını olumlu bulmuş ve bu planı "temel alınabilecek bir belge" olarak nitelendirmiştir. Başbakan Papandreu, Türklere verilen arazinin sınırlandırılmasını olumlu olarak değerlendirmişse de katıksız Enosis'i hedefleyen Makarios için bu plan kabul edilemez olarak görülmüştür. Makarios'un görüşlerinin değiştirilmesi mümkün olmayınca Amerika'nın arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kalmış ve ABD yönetimi, 31 Ağustos 1964 tarihinde Cenevre görüşmelerinden çekildiğini açıklamıştır.^[37] Bunun üzerine Kıbrıs'taki Rum terörü yeniden başlamıştır.

1970'lerde Kıbrıs sorunu hala çözülmemiş, ancak bunalım olmaktan da çıkmıştır. 1968 yılında Kıbrıs'ta toplumlararası görüşmeler başlamış, 1972 yılından itibaren ise Türkiye ve Yunanistan'ın anayasa uzmanları ve BM temsilcilerinin katılması ile beşli bir şekil almıştır.^[38]

3. ANKARA ANTLAŞMASI

İlk olarak 1922 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresiyle, Türkiye'nin batı toplumlarının bir parçası olmak istediğinin sinyalleri verilmişti. Daha sonra Türkiye'nin Milletler Cemiyeti, BM, OECD ve NATO üyelikleriyle batı toplumunun parçası olmak istediği kesinleşmiştir. Fakat bu yönde atılan en somut adım ise hiç şüphesiz 1963 Ankara Antlaşmasıdır. Ankara Antlaşması, Türkiye-AET ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye ilk olarak 31 Temmuz 1959'da AET'e tam üye olabilmek için başvurmuştur. Hem ekonomik gerekçeler hem de Türkiye'nin batılılaşma politikaları, bu topluluğa girmek için başlıca nedenleri arasında yer almaktadır. Fakat AET bu dönemde Türkiye'yi reddetmiştir. AET'e göre Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tam üyeliğin gerekliliklerini yerine getirmemekte, bundan dolayı tam üyelik koşullarının gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık antlaşması imza-

^[36] Dikici, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, s. 38.

^[37] Tamçelik, "İsmet İnönü'nün Koalisyon Hükümetleri Döneminde Kıbrıs Meselesi ve Takip Edilen Uluslararası Politika (1961-1965)", s. 52.

^[38] Muhsin İlter, *Türk Dış Politikasının Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kurulan Hükümetler Perspektifinde İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012, s. 39.

lanması gerekiyordu. Neticede söz konusu antlaşma, 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalandı. Türkiye'nin bu dönemdeki hedefi ise, koşulları yerine getirip Türkiye'nin AET'e tam üyeliğini sağlamaktır.^[39] Buna göre bazı hazırlık ve iş birliği aşamalarından sonra 1995 yılından itibaren "tam üyeliğe" yönelik son aşamaya girileceği öngörülmüştür.^[40]

Antlaşma imzalanmış fakat yürürlüğe girmesi gecikmiştir. Antlaşma, CHP-Y-TP-CKMP Koalisyonunda imzalanmış fakat koalisyon hükümetinin dağılmasıyla antlaşmanın yürürlüğe girme süreci epey yavaşlamıştır. Sonrasında kurulmuş olan CHP-Bağımsızlar koalisyonu döneminde antlaşma 14 Ocak'ta meclise getirilmiş, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.^[41]

14 Ocak'ta Mecliste CHP grubu adına konuşma yapan Turhan Feyzioğlu'nun Ortak Pazar ve Ankara Antlaşmasına ilişkin görüşleri şu şekildedir:^[42]

"Altı Avrupa Devletinin ortaya koydukları bu büyük esere ortak üye olarak katılmamızı mümkün kılan, ortaklık anlaşmasının imzalandığı gün Başbakan İnönü, altı Avrupa Devlet temsilcilerine hitaben yaptığı konuşmada 'Avrupa ekonomik topluluğunu beşeriyet tarihi boyunca insan zekâsının vücuda getirdiği en cesur bir eseri.' olarak vasıflandırıyor. Bu sözlerde siyasi nezaket payı olduğu iddia edilebilir. Fakat muhakkak hakikat payı siyasi nezaket payından daha fazladır. Avrupa Ekonomik Topluluğu, iktisâdi ve siyasi alanda bütün tahminleri öylesine aşan bir başarıya ulaşmıştır ki, başlangıçta bu kuruluşun aleyhinde olan İngiltere, Norveç, Danimarka ve başka Avrupa ülkeleri de bu topluluğa katılmak için ısrarlı müracaatlarda bulunmuşlardır.

Ortak Pazarı yaratan Roma Anlaşmasına göre, Pazar'a iki şekilde katılmak kabildir: Tam üyelik, ortak üyelik.

Tam üyelik, ancak Roma Antlaşmasında yer alan hükümlerin tamamını kesin olarak kabul etmek şartıyla bahis mevzu olabilir.

Ortak üye sıfatıyla katılma halinde ise, Roma Antlaşmasında yer alan mükellefiyetlerin tamamının derhal kabul edilmesi bahis konusu olmayıp, aynı prensiplerden hareket edilmekle beraber, ortak üyenin içinde bulunduğu özel iktisadi şartlara uygun bir rejim tespit

^[39] İdris Bal, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", *Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 25. <https://www.altayli.net/turk-dis-politikasi-1960-1980.html> (Son Erişim Tarihi 21. 01.2023)

^[40] Gökhan Yılmaz, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programında Dış Politika (1920-1980)*, s. 2.

^[41] Ekrem Yaşar Akçay, "27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına Kadar Türkiye-Topluluk İlişkileri", *II. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, 19, 2018, s. 283.

^[42] *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 14 Ocak 1964, Cilt 25, 32. Birleşim, s. 81-82.

edilebilmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi şartlar ve bugün vasıl olabildiği ekonomik gelişme derecesi, topluluğa ancak ortak üye olarak katılmasının düşünülebilmesi imkânını veriyordu. İmzalanan Anlaşma, Türk Milleti ile Avrupa Ekonomik Topluluğunu vücuda getiren milletler arasında gittikçe daha sıkı bağlar kurmayı, Türk ekonomisinin gelişmesini hızlandırarak, Türkiye ekonomisi ile üye devletler ekonomileri arasında bugün mevcut olan büyük uçurumu daha hızlı bir şekilde daraltmayı hedef tutmaktadır.

İmzalanan ortaklık anlatmasının 'Türkiyeyi ebediyen Avrupa'ya bağlayacak anlaşma' diye vasıflandırılmış' olması hoşuna değildir. Ortak Pazar İcra Uzvu Başkanı Prof. Walter Hallstein'in şu sözleri gerçeğin tam ifadesidir:

'Türkiye Avrupa'nın bir cüz'üdür. İmzalanan anlaşmanın en derin anlamı bundadır.'

Prof. Hallstein, bugün varılan merhaleyi, Atatürk'ün kuvvetli şahsiyetimin ve Türk toplumumda her sahada yetinmiş olduğu, köklü reformların bir sonucu olarak vasıflandırmakta ve Avrupa ile Türkiye'yi birleştiren ortak zihniyeti şöyle özetlemektedir:

'Yüzde yüz realist, mâkul, aydın tutum; modern ilmin metotlu kullanılışı, öğretim ve eğitime verilen önem, ilerleme yolumda kararlı dinamizm, vasıtaların seçimimde kayıtsız pragmatizm.'

Bu sözler, bir bakıma, Atatürkçülüğün de tarifidir."

Ankara Anlaşması'nın 28. maddesi ise Türkiye'nin üyeliğini düzenlemektedir: "Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye'ce üstlenilebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler." Bu maddeden açıkça anlaşılmaktadır ki, "Türkiye-AET ortaklık ilişkisinin nihai hedefi Türkiye'nin Topluluğa tam üyeliğidir." Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AET'ye entegrasyonu için hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve nihai dönem olmak üzere üç devre öngörmüştür. İlk dönem, Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla başlamıştır. Taraflar arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik "*Hazırlık Dönemi*" olarak belirlenen bu dönemde, Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Tesis edilen ortaklık ilişkisinin işleyişine yönelik olarak iki taraf arasında bazı kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar arasında en üst düzey karar alma organı ise Ortaklık Konseyi'dir.^[43]

Hazırlık Döneminin yanı sıra "Geçiş Dönemi" ve "Nihai Dönem" olarak toplam üç devir ön görülmüştür. Anlaşmada öngörülen Hazırlık döneminin sona

^[43] https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Son Erişim Tarihi 21.01.2023)

ermesiyle birlikte, 13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokolde geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. Ancak gerek Ankara Anlaşması gerek Katma Protokol öngörüldüğü şekilde uygulanamamıştır. Bunun sorumluluğunu Türkiye ile Topluluk arasında paylaşmak gerekir. Türkiye'nin 1970'li yıllarda içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi krizlerden dolayı Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmıştır.^[44]

Ankara Antlaşmasının baş mimarlarından olan İnönü'nün, Ankara Antlaşması ve Ortak Pazar hakkında yaptığı konuşma şu şekildedir:^[45]

“Kanaatimce, beşeriyet tarihi boyunca insan zekasının vücuda getirdiği en cesur eser olan Avrupa Ekonomik Topluluğunun, Konsey ve mümtaz temsilcilerini burada selamlamak benim için büyük bir şeref ve zevktir.

Vücuda getirdiğiniz ve devamlı muvaffakiyetler kaydederek, milletler topluluğu için yeni bir devrin başlangıcını teşkil edecek bir hedefe doğru götürdüğünüz eser, hiç şüphe yok ki, dünyanın en müstakbel nesillerine bırakılacak en zengin miras olacaktır...”

Neticede İnönü, diplomatik zaferlerine bir yenisini daha ekleyerek Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesine çıkma gayesine bir adım daha yaklaşıp da gelecekte yaşanacak olan sıkıntılardan kaynaklı bu çabalar pek çok kez sekteye uğrayacaktır.

4. KÜBA KRİZİ

1962'de iki büyük süper güç olan ABD ve SSCB karşı karşıya gelmiştir. Sovyetler, Küba'ya füzelerini yerleştirmiş ve Küba'yı nükleer bir üs haline getirmeyi amaçlamıştır. Bunun üzerine ABD, Küba'yı abluka altına alarak herhangi bir Sovyet gemisinin ablukaya uymadığı takdirde batırılacağı açıkça ifade edilmiştir.^[46] Bunun üzerine Türkiye'de dahil olmak üzere çeşitli batı ülkeleri, Küba'ya ambargo uygulamıştır.

Kruşçev, 27 Ekim 1962'de Kennedy'ye gönderdiği mektupta ABD, Türkiye'de bulunan benzer füzeleri (Jüpiter ve Thor) söktüğü takdirde Sovyetler Birliği'nin de Kübadakileri sökeceğini ifade etmiş ve Türkiye'nin bağımsızlığına saygı göstereceklerini, içişlerine karışmayacaklarını yazmıştır. Kruşçev Kübadaki füzelerin sökülmesi karşılığında ABD'nin de aynı güvenceleri Türkiye için

^[44] Demiriz, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, s. 94.

^[45] *Cumhuriyet*, 13 Eylül 1963, s. 1-5.

^[46] Kuruoğlu, “27 Mayıs Darbesi Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler (1960-1965)”, s. 200.

vermesini istemiştir.^[47] Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir nota göndermiş, Türk topraklarında NATO ve ABD füze üslerinin kurulmasının kendisi için tehdit unsuru oluşturduğunu belirtmiştir.^[48]

Sovyetler Küba'daki, ABD Türkiye'deki füzeleri geri çektikten sonra kriz, sıcak savaşa varmadan atlatılmıştır. Fakat bu durum, Türkiye'nin müttefiklerini sorgulamasına sebep olmuştur. İlk olarak Küba Kriziyle gelen batıyla uzaklaşma, Kıbrıs olaylarıyla körüklenmiştir. Çünkü ABD, Küba'daki füzeleri geri çektiler kendi güvenliğini sağlasa da Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atmıştır.^[49]

ABD'nin Türkiye'ye sormadan, Türkiye'nin fikrini almadan Jüpiter ve Thor füzelerini kaldırması Türkiye'nin Batı ittifakı içinde eşit bir üye olarak görülmediğinin ilk işareti olmuştur. Türkiye'nin 1962-64 Kıbrıs Bunalımı sırasında yalnız kalması, Ankara'daki tavrı değişikliğinin başlangıcı olmuştur.^[50]

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu özgürlük ortamı, ABD'nin bu tutumuyla ve Türkiye'nin pek çok krizde yalnız kalması Türk kamuoyunda büyük tepkiye yol açmış, sol akımların güçlenmesine, geniş çaplı Amerikan karşıtlığı protestolara sebep olmuştur. Kamuoyunda Amerika'nın kendi çıkarları için Türk ulusal çıkarlarını hiçe saydığı ve Amerika'ya güvenmenin riskli olabileceği inancını yarattı.^[51]

SONUÇ

Bu dönemin dış politikasındaki istikrarsızlık Türkiye'nin iç dinamiklerine ek olarak, ağırlıklı olarak Batılı devletlerden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin meşru hakları, bu krizlerde hiç sayılmış ve müttefikleri bencilce hareket etmiş ve Türkiye yalnız kalmıştır. Bu noktada Türkiye, başka arayışlara girmiştir. Sovyetler Birliği ile yaşanan göreceli yumuşama, bunun belirtisidir.

Her ne kadar başka arayışlarda bulunulsa da batı ittifakında yer alma isteği hep devam etmiştir. AET ile Ankara Antlaşmasından sonra meydana gelen Katma Protokol, Helsinki ve Kopenhag Zirveleri bunun en bariz örneği olmakla beraber, 1990-1991'de Körfez Savaşına Türkiye'nin yardımcı olması NATO açısından birer örnektir. Türkiye, yaşanan ne olursa olsun batı ittifakı içerisinde var olmuş, Atatürk'ün hedef gösterdiği "muasır medeniyetler seviyesine" çıkmaya var gücüyle çalışmıştır.

^[47] Dikici, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, s. 33.

^[48] Demiriz, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, s. 69.

^[49] Bal, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", s. 19.

^[50] Öykü Tekin, *1950-1965 Yılları Arası Türkiye-Mısır İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 65.

^[51] Gülşah Köprülü, "Cemal Gürsel Dönemi Türk Dış Politikasının Dinamikleri", *Bittis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3 (3), 2018, s. 43.

1961-1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri dönemi, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır. Bu dönem, Türkiye'nin iç dinamikleri ile uluslararası ilişkileri arasında karmaşık bir etkileşim sürecini yansıtmaktadır. Koalisyon hükümetleri, özellikle Kıbrıs Sorunu gibi kritik meselelerde hem iç politikada hem de dış politikada belirleyici bir rol oynamıştır.

Kıbrıs Sorunu, bu dönemin en önemli meselelerinden biri olarak öne çıkmıştır. 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında özel bağlar ve anlaşmalarla şekillenen bir siyasi yapı oluşturmuştur. Ancak, ada da yaşanan etnik gerilimler ve saldırılar, Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik politikalarını daha da karmaşık hale getirmiştir. İlk koalisyon hükümeti, Kıbrıs konusunu programında ele alarak, bu sorunun çözümüne yönelik adımlar atmayı hedeflemiştir. Ancak, hükümetin bu konudaki çabaları, iç ve dış baskılarla sınırlı kalmıştır.

ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye'ye gönderdiği mektup, Türk dış politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunması durumunda ABD'nin Türkiye'yi yalnız bırakacağına dair uyarılar, Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu sorgulamasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde derin görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmış ve kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır. Johnson Mektubu, Türkiye'de ABD ve NATO karşıtlığını artırmış, bu da iç politikada önemli yansımalar doğurmuştur.

Koalisyon hükümetleri, bu dönemde Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmeye çalışırken, iç politikadaki istikrarsızlık ve kamu tepkileri ile de başa çıkmak zorunda kalmıştır. Kıbrıs'a yönelik askeri müdahale konusundaki belirsizlik, hükümetin uluslararası alandaki etkinliğini zayıflatmış ve Türkiye'nin stratejik karar alma süreçlerini etkilemiştir. Türkiye'nin meşru hakları, bu krizlerde hiç sayılmış ve müttefikleri bencilce hareket etmiş, Türkiye yalnız kalmıştır. Bu noktada Türkiye, başka arayışlara girmiştir. Sovyetler Birliği ile yaşanan göreceli yumuşama, bunun belirtisidir.

Sonuç olarak, 1961-1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri dönemi, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişim sürecini temsil etmektedir. Kıbrıs Sorunu, ABD ile ilişkiler ve iç politikadaki dinamikler, bu dönemin belirleyici unsurları olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu ve iç siyasi yapısını derinden etkilemiş, sonraki yıllarda yaşanacak gelişmelere zemin hazırlamıştır. Koalisyon hükümetlerinin bu dönemdeki performansı, Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli dersler ve deneyimler sunmuştur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 14 Ocak 1964, Cilt 25, 32. Birleşim.
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2 Mart 1965, Cilt 37, 67. Birleşim.

Gazeteler

Cumhuriyet (Mart 1962, Eylül-Aralık 1963).

Diğer Kaynaklar

- AKŞAY, Ekrem Yaşar, "27 Mayıs Darbesinden 12 Mart Muhtırasına Kadar Türkiye-Topluluk İlişkileri", *II. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, 19, 2018, ss. 274-287.
- AKSU, Fuat, "Türk Dış Politikası Krizlerinde Hükümetler, Cumhurbaşkanları ve Başbakanlar", *Uluslararası İlişkiler*, 13/59, 2018, ss. 65-87.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- BAL, İdris, "Türk Dış Politikası (1960-1980)", *Türk Tarihi Araştırmaları*, ss. 2-27
<https://www.altayli.net/turk-dis-politikasi-1960-1980.html> (Son Erişim Tarihi 21. 01.2023)
- DEMİRİZ, Merve, *Askeri Darbeler ve Türk Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- DIKİCİ, Mert, *Yön Dergisi ve Türk Dış Politikası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- GAYTANCIOĞLU, Kaan, "Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965-20 Kasım 1965)", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 6, 2013, ss 48-75.
- GÜLEN, Ahmet, "İnönü Hükümetleri'nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 50, 2012, ss. 389-428.
- İLTER, Muhsin, *Türk Dış Politikasının Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Kurulan Hükümetler Perspektifinde İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2012.
- KÖPRÜLÜ, Gülşah, "Cemal Gürsel Dönemi Türk Dış Politikasının Dinamikleri", *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3/3, 2018, ss. 34-56.
- KURUOĞLU, Fehim, "27 Mayıs Darbesi Sonrası Türk Dış Politikasında Yeni Açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler (1960-1965)", *Karadeniz Araştırmaları*, 14/54, 2017, ss. 189-206.
- NEZİROĞLU İrfan, YILMAZ Tuncer, *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1*, TBMM Basımevi, Ankara 2015.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖNAL Tekin, ÖZDAĞ Abdullah, "İnönü Hükümetlerinin Kıbrıs Politikası (1961-1965)", *I. Uluslararası Türklerin Dünya-sı Sosyal Bilimler Sempozyumu*, Antalya, 2017, s. 647.
- TAMÇELİK, Soyalp, "İsmet İnönü'nün Koalisyon Hükümetleri Döneminde Kıbrıs Meselesi ve Takip Edilen Uluslararası Politika (1961-1965)", *Ulusal Kahraman, Devlet Adamı: İsmet İnönü Sempozyumu - 25 Ekim 2018 Bildiri Kitabı*, Editör: Prof. Dr. Engin Berber, İzmir, 2019, s. 167.
- TEKİN, Öykü, *1950-1965 Yılları Arası Türkiye-Mısır İlişkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- VATANSEVER, Müge, "Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/ Özel Sayı, 2010, ss. 1487-1530.
- YALANSIZ, Nedim, *Türk Siyasal Yaşamında Koalisyon Hükümetleri (1961-1980)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2002.
- YILMAZ, Gökhan, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programında Dış Politika (1920-1980)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2006.

Linkler

https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Son Erişim Tarihi 21.01.2023)